

„ÉN EGÉSZ NÉPEMET FOGOM... TANÍTANI”

JÓZSEF ATTILA

res „Bevezető”-jét a „Nincsen apám se anyám”-kötethez:

Lidi nénémnek öccse itt —
Batu khán pesti rokona,
kenyéren élte éveit
s nem volt azurkék paplana;
kinek verséért a halál
öles kondérban főz babot —
hejh burzsoál hejh proletár!
— én, József Attila, itt vagyok!

Figyeljük meg: az utolsó két sor tömör politikai megfogalmazása előtt megjelenik a kenyér és a bab, a szegények, a proletárok mindennapos eledel — mint ami igazolja, indokolja állásfoglalását. Ez a hallatlan egység politikai mondanivaló és költői látásmód, világnézet és világszemlélet között emeli az éret József Attilát a világ költészetének legelső vonalába.

2.

József Attila érett korában a pártnak, a forradalmi munkásmozgalomnak a költője volt — és mindvégig az is maradt. Forradalmiságából hiányzott minden külsődleges póz, fölösleges hangoskodás — ő úgy volt forradalmár, hogy a valóságot a maga dialektikus mozgásában látta, és a jövő gyönyörű távlatát oly szervesen és magátólértődően nöttek ki a meglátott és ábrázolt jelenből, mint fa törzse a gyökérből, a törzsből ágak, ágakból levelek. Költészte nem riadt vissza a napi pártfeladatokról, sőt büszkén vállalta azokat — de mindig túlnőtt az alkalmon, a perc követelményein. Jó példák erre az 1930. szeptember elsején dícsőséges munkástüntetés emlényéből fakadó versek, a Tömeg, és a Szocialisták. A Szocialisták például így kezdődik: „Le a kapitalizmussal! Hatalmat, húst a dolgozóknak!...”

Egyszerű politikai jelszó ez, de mi csoda életet, látlatot kap a versben, amely a munkásmozgály helyzetét, sőt multját és jövőjét is megeleveníti. Tudatosságára jellemző, hogy a Horthy-korszak, a kapitalizmus iránt érzett hatalmas gyűlölete nem alacsonyul gyűlölködésé, forradalmiságára lázadására. Még 1928-ban írta:

„Nincsen senki, akire rámondjam,
örömöt lelte nyomoromban” —

az imperializmus tehát nem egyes sátn-emberkeg armánykodása folytán olyan amilyen, hanem gazdasági okokból. Töreksek és a rendszer egyéb támogatói ellen tehát azért kell harcolni — függetlenül attól, hogy mint magánemberek milyenek — mert ezt az embertelen rendet támogatják és tartják fent.

József Attila — akárcsak előtte Petőfi — a költészet nagy honfog-

lalója volt. Petőfi az 1848-as forradalom előestéjén — mint ezt Révai elvtárs kifejti — a magyar parasztság nevében birtokbavette az Alföldet, a magyar tájat. József Attila, a munkásmozgály költője, a felszabadulás előtt 15 évvel költészetével birtokbaveszi a magyar munkásmozgály földjét, a külvárost. Elképesztő pontossággal ábrázolja a szegényes és sivár tájat. A „Külvárosi éj” így kezdődik:

A mellékudvarból a fény
hálóját jassan emeli,
mint gődör a víz fenekén,
konyhánk már homállyal teli.

„Konyhánk” — egyetlen szerény szó — és máris vitán felül áll: a költő maga is benne van a tájban, belülről nézi, azonosul vele és lakóival. A költemény így folytatódik:

Csönd — lomhán szinte lábrakap
s mázlik a sűrű kefe;
főltötte egy kis faldarab
azon tűnődik, hulljon-e.

Olyan nagy az elhagyatottsága e tájnak, hogy a tárgyak szinte külön életet kezdenek élni; minden mállik, kopik, romlik. Később két gyárat ábrázol a költő:

S a szövőgyárak ablakán
kötégre száll
a holdsuqár,
a hold lány fénye a fonál
a bordás szövőszékeken
s reggelig, míg a munka áll,
a gépek moqorván szövik
szövényök omló álmait.

Ez a gyár — az öntudatlan munkásnok szemével. Alomvilág ez — és a sok „Á”-hang meg csak jobban kiemeli a hangulat nem-valóságos, álmodozó jellegét. Mit csinál most a költő? Szembesíti a valósággal az ábrázolással a valóságot:

S odébb, mint boltos temető,
vasgyár, cementgyár, csavargyár.
Visszhangzó családi kripták.
A komor feltámadás titkát
örzik ezek az üzemek.

Tehát a gyár: munkásnemzedékek temetője, amely azonban a feltámadás, a forradalom kiindulópontja is egyben. — Lehetne még tovább folytatni részletesen a vers elemzését: hogyan népesül be a táj „babonás éjjeli ör”-rel, „motyogó munkásokkal”, röpcédulákat vivő elvtársakkal, rendőrökkel. Hogyan jelenik meg egyre erőteljesebben újra és újra a forradalom; előbb egy nap-számos élteti, azután „piros kisdedet álmodik” — a vasöntő az ércformákba”, és mindezek a képek elválaszthatatlanok a külváros tárgyainak, hangulatának, kopárságának megszólalásig eleven ábrázolásától:

József Attila: HAZÁM

1.

Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bárnyom nesz inog,
a szellőzködő, lágy melegben
tapsikoltak a jázminok,

Nagy, álmos dzsungel volt a telkem,
s háltak az utcán. Rám csapott,
amiből eszméletem, nyelvem
származik s táplálkozni fog,

a közösség, amely e részeg
ölbecsáló anyatermészet
férfitársaként él, komor

munkahelyeken káromkodva,
vagy itt tóprang az éj nagy odva
mélyén: a nemzeti nyomor.

2.

Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár

bűn, öngyilkosság, lelki restség,
mely hitetlen csodára vár,
nem elegendő, hogy kitessék:
föl kéne szabadulni már!

S a hozzáértő, dolgozó
nép okos gyűlekezetében
hányni-vetni meg száz bajunk.

Az erőszak bűvöletében
mit bánja sok törvényhozó,
hogy mint pusztul el szép fajunk!

3.

A földesúr, akinek sérvig
emelték tönköt, gabonát,
csákányosokkal pusztá tért nyit,
szétveret falut és tanyát.

Minden nedves, minden nehéz.
A nyomor országairól
térképét rajzol a penész.

És végül ismét e valóságos képekben nő ki a jövő, a forradalom hatalmas látomása, és lép — itt először — előtérbe a költő, mintegy vállalva a kopár tájat és győzelmes harcot egyaránt:

Szegények éj! Légy szemem,
füstölj itt a szívemen,
olvasd ki bennem a vasat,
álló üllöt, mely nem hasad,
kalapácsot, mely cikkan pengve,
sikló pengét a győzelemre,
ó éj!

3.

József Attila azért tudott a munkásmozgály legjobb költőjévé válni, mert mindenkinél jobban átértette és átélte, amit Marx és Lenin annyiszor és oly nagy nyomatékkal kifejtett: a munkásmozgály örököse mindannak, ami értéket az emberiség valaha is létrehozott. „A város peremén”-ben így zendül meg ez a gondolat:

Papok, katonák, polgárok után
igy lettünk végre mi hű
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
érteleme ezért bűg mibennünk,
mint a mélyhegedű.

Ebből a gondolatból azonban az is folyik — és ezt a marxizmus klasszikusai nem kevésbé hangsúlyozták — hogy a munkásmozgály önmagával együtt, az egész dolgozó emberiséget szabadítja föl. József Attila nem úgy volt munkásköltő, hogy megszólalt övele a parasztságot, az értelmiséget, és az elnyomott, elnyomított kispolgárságot is. Életének munkásforradalmi jellegét az a mód adja, ahogyan a különböző rétegekhez fordul. Egészen csak a munkásmozgályal azonosul (Igy lettünk végre mi hű meghallói a törvényeknek) és forradalmat is elsősorban tőle vár. Marxista költőre vall az az egyedülálló képessége is, hogy az ország helyzetét a maga teljességében egy hatalmas, mindent átölelő pillantással föl tudja fogni. Ilyen versei a „Mondd mit érlel”, és főként a „Hazám”. Nem véletlen, hogy József Attila politikai költészetének második nagy csúcspontja (1936—37) arra az időre esik, amikor Magyarországon is kezd megvalósulni a párt új politikája, a Népfront-politika, amelynek egyébként József Attila mindig híve volt. Ennek a politikának, mely az összes dolgozó rétegeknek a fasizmus elleni harc érdekében való egyesítését volt hivatva megvalósítani, legnagyobb költői eredménye és dokumentuma a „Hazám”.

Ebben a vers-óriásban úgyszólván minden benne van, ami akár egy hatkötetes regénybe beleférhet. Az utcán háló emberek, az

Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke, és sivár
bűn, öngyilkosság, lelki restség.

a politikai rabság, a kivándorlás, a munkásság elnyomottsága, öntudatlansága, a parasztság elnyomottsága, menekülés a faluról, és a jövő reménye. De ezek a különböző témák egymással összefonódva, egymásból kiindulva, és egymásba visszafutva jelennek meg — így csak dialektikus materialista világnézetű ember lát-hat.

Nem állóképek sorozata ez a vers, hanem mozi: folyamatok elevenednek meg előttünk, és minden halad — a felszabadulás felé.

4.

József Attila nemcsak a világirodalom egyik legnagyobb költője volt, hanem kétségtelenül egyike a legboldogtalanabbaknak is. Attól a három-négy évtől eltekintve, amelyben teljes közösségre talált a pártban, élete egyéni tragédiák sorozata. Fiatalokora nyomor és megalázás volt; amikor felnőtte és költővé érett, lázadóvá, majd kommunistává vált, s állandó mellőzés, elhallgatás, és minden képzeletet fölülmúló létebizonytalanság és nyomor lett a része. Pedig, ahogy írta:

Kínáltak pénzt nagy sok bosszúért,
pap mondta: Fiam, szállj az úrhoz!
(Végül)

de soha semmi megalkuvást nem ismert. Ez a gondolata később is sokszor visszatért:

En túlélek e mai kocsmán
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolgáló ostobát.

Es:

En nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panszot.
(Ars Poetica)

Nem csoda hát, hogy az uralkodó osztályok részéről nem számíthatott semmi jóra. Ugyanakkor a nyomor, a teljes magány, az értetlenség súlyos lelkibajt fejlesztett ki benne, mely az örület és „halál partszegélyei” felé sodorta. Egyéni helyzetének reménytelensége következtében számos szomorú, sőt pesszimista verset is írt, de — és itt mutatkozik meg újra József Attila teljes emberi nagysága — elkeseredve csak egyéni sorsa miatt volt. Az osztály, a nemzet, az emberiség jövőjét illetően azonban utolsó percéig optimista volt. Csak könnyes bámulattal olvashatjuk utolsó, öngyilkossága napján írott költeményének befejező szakaszát:

Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tüzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.

„Másoknak remél”...: Legyünk
azon, hogy mielőbb valóraválsuk
minden reményét,

Eörsi István

József Attila gyermekkori fényképe

Hogyha golyóznak a gyerekek,
az isten köztük ott térfereg,
s ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő lyukba gurítja,

Egy másik versében:

...Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.

Es:

Ha csösz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat.

A szegény ember istene ez, de már olyan isten, akit nem vesznek egészen komolyan.

Szegényember-verseiben pedig a szegények nyomorúságának ábrázolásával együtt megjelenik, ha még elvontan is, a forradalom:

Lopók között szegényember —
szegényember sose félt!
Minek félné? Szíve-lelke
erősebb a többinél.

Lopók között szegényember —
szegényember kapanyéll!
A világot megkapálni,
szegényember annak éll!

Ez még nem munkásforradalom, hisz a szegényember — nem osztályfogalom. Továbbfejlesztésének egyik — az ő számára igen szomorú következményekkel járó — előrelendítője volt, hogy 1925-ben „Tiszta szívvel” című verséért eltanácsolták a szegedi egyetemről. Ausztriába majd Párizsba megy, talán azzal a felkiáltással, hogy nyomorogni ott is lehet, és e polgári demokratikus országokban — ahol a kommunista párt nem volt betiltva, és a marxizmus klasszikusaihoz is hozzá lehetett jutni — indult meg az eddiginél rohamosabban fejlődése. 1927-ben még Párizsban megírta hi-